

TIJORAT BANKLARI LIKVIDLILIGINI TA'MINLASHDA PRUDENSIAL ME'YORLARNING AHAMIYATI

O'tbosarova Maftuna Sayfidinxo'jayevna
TDIU, Moliya fakulteti tyutori

Bank likvidliligi tijorat bankining o'z zimmasiga olgan moliyaviy majburiyatlarini belgilangan muddatlarda va to'liq hajmda bajarish, mijozlarning to'lov topshiriqlarini o'z vaqtida amalga oshirish hamda moliyaviy operatsiyalarning uzluksizligini ta'minlash imkoniyatini ifodalaydi. Iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, likvidlilik bank aktivlarini sezilarli qiymat yo'qotishlarisiz pul mablag'lariga aylantirish va zarur moliyaviy resurslarni o'z vaqtida jalb qilish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Shu sababli bank likvidliligi nafaqat kundalik operatsiyalarni uzluksiz amalga oshirish, balki moliyaviy barqarorlikni saqlash va mijozlar ishonchini mustahkamlashning ham muhim sharti hisoblanadi. Likvidlilikning qay darajada ta'minlanishi esa, eng avvalo, bank resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonlarining o'zaro muvofiqligiga bog'liq.

Tijorat banklarida resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish, asosan, depozit hamda kredit operatsiyalari orqali amalga oshiriladi. Depozitlar aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning vaqtincha bo'sh pul mablag'larini jalb etish imkonini bersa, ushbu resurslarning muayyan qismi kreditlar ajratish va boshqa daromad keltiruvchi aktivlarni shakllantirishga yo'naltiriladi. Biroq depozitlarning qaytarilish muddatlari bilan kreditlarning qaytish muddatlari har doim ham mos kelavermaydi. Xususan, qisqa muddatli depozitlar hisobidan uzoq muddatli kreditlarning moliyalashtirilishi bankning pul tushumlari va to'lovlari o'rtasida nomutanosiblikni yuzaga keltirishi mumkin. Demak, depozit va kredit operatsiyalari o'rtasidagi muvozanatni saqlash bank likvidliligini ta'minlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu muvozanat buzilgan holatlarda bank likvidlik tanqisligi xavfiga duch keladi. Bunday tanqislik depozitlarning kutilmaganda chiqib ketishi, kreditlar bo'yicha to'lovlarning kechikishi, banklararo moliya bozorida resurslar qiymatining oshishi yoki likvid aktivlarning yetishmasligi natijasida yuzaga kelishi mumkin. Natijada bank o'z aktivlarini shoshilinch ravishda sotishga yoki qo'shimcha va qimmatroq moliyalashtirish manbalarini jalb qilishga majbur bo'lishi ehtimoli ortadi. Bu esa moliyaviy xarajatlarning ko'payishi, daromadlilikning pasayishi va mijozlar ishonchining susayishiga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, likvidlik tanqisligini faqat u yuzaga kelganidan keyin bartaraf etish emas, balki uning oldini olishga qaratilgan boshqaruv va nazorat mexanizmlarini shakllantirish muhimdir.

Aynan shu ehtiyoj tijorat banklari faoliyatida prudensial me'yorlarning ahamiyatini belgilaydi. Prudensial me'yorlar bank faoliyatidagi moliyaviy risklarni cheklash, likvid aktivlar yetarliligini nazorat qilish va majburiyatlarni o'z vaqtida

bajarish imkoniyatini mustahkamlashga qaratilgan majburiy talablar tizimidir. Ular banklarning moliyaviy holatini belgilangan mezonlar asosida baholash, ehtimoliy qiyinchiliklarni erta aniqlash va zarur choralarni ko‘rish imkonini beradi. Shu jihatdan prudensial me‘yorlar bank likvidliligini tartibga solishning nafaqat nazorat vositasi, balki moliyaviy beqarorlikning oldini olishga xizmat qiluvchi muhim mexanizmi ham hisoblanadi.

Prudensial me‘yorlarning mazmuni va vazifalarini aniqroq tushunish uchun ularni likvidlikni ta‘minlashda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar hamda boshqaruv mexanizmlari bilan birgalikda ko‘rib chiqish lozim. Quyidagi 1-jadvalda mazkur me‘yorlar va mexanizmlarning iqtisodiy mazmuni hamda asosiy vazifalari umumlashtirilgan.

1-jadval

Prudensial me‘yorlarning tushunchasi, vazifalari va iqtisodiy mexanizmlari

Prudensial me‘yorlar va mexanizmlar	Iqtisodiy mazmuni	Asosiy vazifasi
Likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR)	Qisqa muddatli stress sharoitida yuqori sifatli likvid aktivlarning sof pul chiqimlariga nisbati	Bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish imkoniyatini mustahkamlash
Sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR)	Mavjud barqaror moliyalashtirish manbalarining talab etiladigan barqaror moliyalashtirishga nisbati	Uzoq muddatli aktivlarni barqaror resurslar bilan moliyalashtirishni rag‘batlantirish
Likvid aktivlar zaxirasi	Bank ixtiyorida mavjud bo‘lgan va zarurat tug‘ilganda pul mablag‘lariga aylantirilishi mumkin bo‘lgan aktivlar	Kutilmagan pul chiqimlarini qoplash imkoniyatini yaratish
Aktiv va passivlarni muddatlar bo‘yicha muvofiqlashtirish	Pul tushumlari va to‘lovlar muddatlarini o‘zaro taqqoslash	Likvidlikdagi muddat nomutanosibligini aniqlash va kamaytirish
Pul oqimlarini prognozlash	Kelgusidagi pul tushumlari va chiqimlarini baholash	Likvidlik tanqisligini oldindan aniqlash
Stress-test va ichki limitlar	Noqulay iqtisodiy sharoitlarning bank likvidligiga ta‘sirini baholash hamda risk chegaralarini belgilash	Bankning moliyaviy qiyinchiliklarga tayyorgarligini oshirish

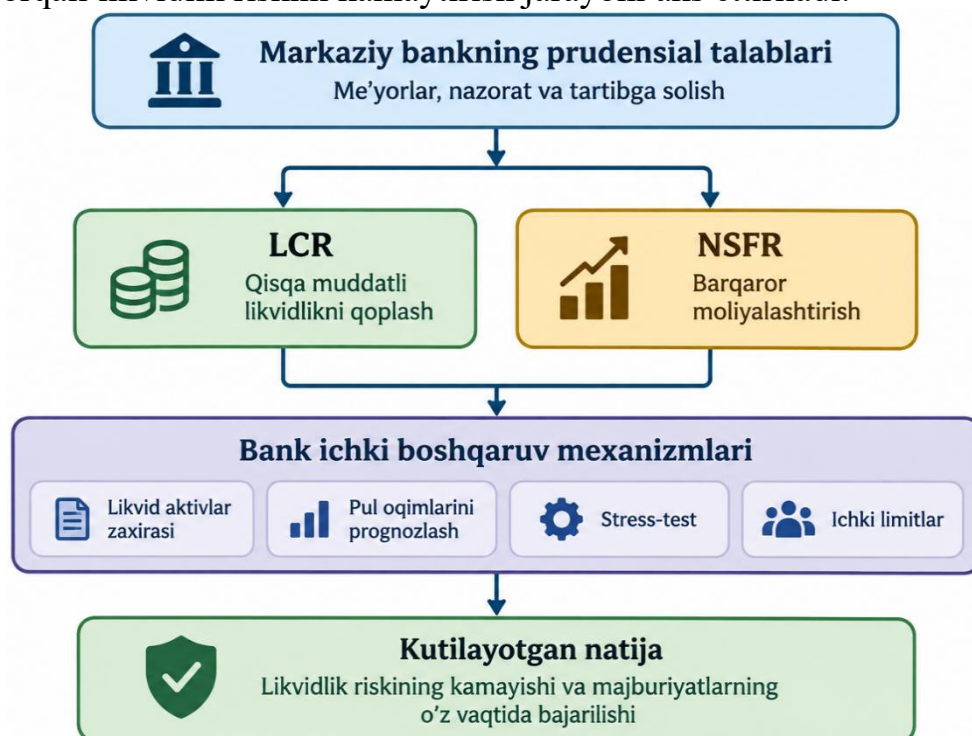
Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, bank likvidliligini ta‘minlash birgina ko‘rsatkichga rioya qilish bilan cheklanmaydi, balki bir-birini to‘ldiruvchi me‘yorlar va boshqaruv mexanizmlarining uyg‘unligini talab etadi. Xususan, LCR qisqa muddatli stress sharoitida zarur likvid aktivlar yetarliligini baholashga xizmat qilsa, NSFR bank faoliyatining barqaror moliyalashtirish manbalari bilan ta‘minlanganligini ifodalaydi. Likvid aktivlar zaxirasi, pul oqimlarini prognozlash va stress-testlar esa mazkur talablarni amaliyotda bajarish hamda ehtimoliy likvidlik muammolarini oldindan aniqlash imkonini beradi.

Mazkur mexanizmlarning samarali ishlashi, avvalo, bank aktivlari va passivlarini boshqarish sifatiga bog‘liq. Shu sababli likvidlikni nazorat qilishda pul tushumlari va chiqimlarini muddatlar bo‘yicha taqqoslash alohida ahamiyat kasb etadi.

Agar muayyan davrda bankning amalga oshirishi lozim bo'lgan to'lovlari kutilayotgan tushumlardan yuqori bo'lsa, likvidlik bo'shlig'i yuzaga keladi. Uni oldindan aniqlash bankka likvid aktivlar zaxirasini shakllantirish, moliyalashtirish manbalarini qayta ko'rib chiqish yoki qo'shimcha resurslarni jalb qilish bo'yicha o'z vaqtida qaror qabul qilish imkonini beradi.

Biroq pul oqimlarini prognozlashning o'zi kutilmagan moliyaviy holatlarda likvidlikni to'liq kafolatlamaydi. Shu bois banklar yuqori sifatli likvid aktivlar zaxirasini saqlashi, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishi va turli noqulay ssenariylar bo'yicha stress-testlarni muntazam o'tkazishi zarur. Masalan, depozitlarning keskin chiqib ketishi, kredit to'lovlarining kechikishi yoki moliyalashtirish qiymatining oshishi bankning pul oqimlariga qanday ta'sir ko'rsatishi oldindan baholanishi kerak. Ushbu choralar bankning likvidlikka oid qarorlarini faqat joriy vaziyatga emas, balki ehtimoliy kelajakdagi xatarlarga ham moslashtirish imkonini beradi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan prudensial me'yorlar va ichki boshqaruv mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi 1-rasmda umumlashtirilgan. Rasmda Markaziy bank talablari, LCR va NSFR ko'rsatkichlari hamda bankning ichki boshqaruv vositalari orqali likvidlik riskini kamaytirish jarayoni aks ettiriladi.

1-rasm. Tijorat banklari likvidligini prudensial me'yorlar orqali nazorat qilish mexanizmi

Rasmdan ko'rinadiki, Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial talablar likvidlikni baholash uchun umumiy mezonlarni shakllantiradi. Ushbu mezonlar asosida LCR va NSFR ko'rsatkichlari qisqa muddatli likvidlik hamda barqaror moliyalashtirish holatini baholashga yordam beradi. Bankning ichki boshqaruv mexanizmlari esa tegishli talablarni kundalik faoliyatga tatbiq etish, ehtimoliy pul oqimi uzilishlarini aniqlash va zarur choralarni belgilashga xizmat qiladi. Demak,

prudensial talablarning amaliy natijasi ularning bajarilishini ta'minlovchi ichki boshqaruv tizimi va tashqi nazoratning o'zaro muvofiqligiga bog'liq.

Bu jarayonda Markaziy bankning tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi roli alohida ahamiyatga ega. Markaziy bank prudensial talablarni belgilash, tijorat banklarining moliyaviy holatini tahlil qilish, tegishli hisobotlarni o'rganish va qonunchilikda belgilangan choralarni qo'llash orqali bank tizimining barqarorligini ta'minlashda ishtirok etadi. Shu bilan birga, samarali nazorat faqat me'yorlarga rioya etilganini tekshirish bilan cheklanmasligi kerak. Banklarning likvidlik riskini boshqarish siyosati, stress-test natijalari, favqulodda moliyalashtirish rejalari va ichki limitlari ham baholanishi lozim. Bunday yondashuv likvidlikdagi salbiy o'zgarishlarni erta aniqlash va ularning bank faoliyatiga ta'sirini kamaytirish imkonini beradi.

Markaziy bank nazorati va prudensial me'yorlarning ahamiyatini to'liq anglash uchun likvidlik riski bilan to'lovga qobiliyatlilik o'rtasidagi farqni ham hisobga olish zarur. Likvidlik riski bankning zarur pul mablag'larini kerakli vaqtda yetarli hajmda shakllantira olmasligi yoki aktivlarini katta yo'qotishlarsiz pulga aylantira olmasligi ehtimolini anglatadi. To'lovga qobiliyatlilik esa bankning o'z moliyaviy majburiyatlarini bajarish imkoniyatini ifodalaydi va uning aktivlari, majburiyatlari, kapitali hamda umumiy moliyaviy holati bilan bog'liq. Shu sababli ushbu tushunchalar o'zaro bog'liq bo'lsa-da, bank faoliyatidagi turli jihatlarni tavsiflaydi.

Masalan, bank aktivlarining umumiy qiymati majburiyatlaridan yuqori bo'lishi mumkin, biroq aktivlarning katta qismi uzoq muddatli kreditlardan iboratligi sababli bank qisqa muddatli to'lovlarni amalga oshirishda qiyinchilikka duch keladi. Bunday vaziyatda bankning umumiy moliyaviy holati saqlangan bo'lsa-da, likvidlik riski yuqori bo'lishi mumkin. Aksincha, aktivlar qiymatining pasayishi va moliyaviy yo'qotishlarning ortishi bank kapitalini zaiflashtirib, uning to'lovga qobiliyatlilikiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, bank likvidliligini boshqarishda pul oqimlari va likvid aktivlarni nazorat qilish bilan bir qatorda, aktivlar sifati va kapital yetarliligini ham hisobga olish lozim.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari likvidliligini ta'minlash o'zaro bog'liq bir nechta yo'nalishlarning uyg'un ishlashini talab etadi. Depozit va kredit operatsiyalari o'rtasidagi muvozanat likvidlik ehtiyojlarini shakllantirsa, prudensial me'yorlar ushbu ehtiyojlarni nazorat qilish mezonlarini belgilaydi. Ichki boshqaruv mexanizmlari mazkur talablarni amaliyotga tatbiq etadi, Markaziy bank nazorati esa ularning bajarilishini baholashga xizmat qiladi. Shu bois prudensial me'yorlarni samarali qo'llash, pul oqimlarini prognozlash, likvid aktivlar zaxirasini saqlash va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish banklarning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishi hamda moliyaviy barqarorligini mustahkamlashning muhim shartlari hisoblanadi.